

بررسی تأثیر و اهمیت آموزش اخلاق در دانشگاه‌ها بر جنبه‌های مختلف اجتماعی

امین جانقربانی^۱ و فاطمه یزدیان*^۲

چکیده

پس از نزدیک به دو دهه حاکمیت تفکرانی در دانشگاه‌های سرتاسر جهان که افزایش بهره‌وری و رقابت برای کسب رتبه‌های برتر در تولید و افزایش ثروت را به‌عنوان ارزش‌های برتر در میان دانشجویان خود مطرح و توسعه دادند، در سال‌های اخیر بحث آموزش اخلاق در دانشگاه‌ها و بخصوص در انتشارات دانشگاهی در مقاطع تحصیلات تکمیلی و در مباحث درون دانشگاهی، به‌صورت گسترده‌ای موردتوجه قرار گرفته است. دانشگاه به‌عنوان تنها مرجع آموزش تحصیلات آکادمیک در جامعه نقش مهمی در انتقال ارزش‌ها و مفاهیم اخلاقی در بخش‌ها و سطوح مختلف اجتماعی دارد. در این مقاله، با مروری بر ادبیات موجود درباره‌ی آموزش اخلاق به بررسی تأثیر نقش آموزش اخلاق در جنبه‌های مختلف علمی اجتماعی مانند مسئولیت‌پذیری اجتماعی، تربیت منش، توسعه‌ی خود ادراکی اخلاقی، استدلال اخلاقی در عمل، رابطه‌ی دانشگاه و جامعه، توسعه‌ی پایدار جامعه و برخورد با فناوری‌های نوظهور در سال‌های اخیر پرداخته شده است. در انتهای این مقاله، راهکارهایی برای ارائه‌ی مناسب و کاربردی مفاهیم اخلاقی به‌خصوص در حوزه‌ی فناوری‌های نوظهور و بین‌رشته‌ای در محیط‌های دانشگاهی ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها: اخلاق، دانشگاه، آموزش، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، تأثیرگذاری اجتماع

^۱ استادیار، گروه بیوفناوری، دانشکده علوم و فناوری‌های نوین، دانشگاه سمنان، سمنان.

^۲ نویسنده مسئول: استادیار گروه علوم زیستی، دانشکده علوم و فنون نوین دانشگاه تهران، تهران، رایانامه:

مقدمه

پس از نزدیک به دو دهه حاکمیت تفکرانی در دانشگاه‌های سرتاسر جهان که افزایش بهره‌وری و رقابت برای کسب رتبه‌های برتر در تولید و افزایش ثروت را به‌عنوان ارزش‌های برتر در میان دانشجویان خود مطرح و توسعه دادند، در سال‌های اخیر بحث آموزش اخلاق در دانشگاه‌ها و بخصوص در انتشارات دانشگاهی در مقاطع تحصیلات تکمیلی و در مباحث درون دانشگاهی به‌صورت گسترده‌ای مورد توجه قرار گرفته است (رویتر و همکاران^۱، ۲۰۱۷). امروزه برقراری چارچوب‌های اخلاقی و مسئولیت‌پذیری شرکت‌های تجاری در مورد جوامع به‌صورت فراگیری به خواسته‌ی جوامع از این شرکت‌ها تبدیل شده است. تبیین نقش و تعاملات اخلاقی افراد مختلف جامعه و شرکت‌های تجاری یکی از ضروریات تعیین مسئولیت‌پذیری اجتماعی است (جرج و پنا^۲، ۲۰۱۴). در این راستا، دانشگاه‌ها باید نقش فعالی در تبیین و آموزش مبانی اخلاقی مربوط به اثرگذاری و مسئولیت‌پذیری اجتماعی داشته باشند و به دانشجویان که مدیران آینده‌ی شرکت‌های تجاری هستند، آموزش بدهند. بر اساس این آموزش‌هاست که مدیران آینده‌ی شرکت‌های تجاری می‌توانند این مبانی اخلاقی را با راهبرد تجاری و بازاریابی خود عجین کنند. آموزش به‌عنوان کلید اصلی توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی می‌تواند نقش بسزایی در نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی در جامعه داشته باشد (راد و همکاران، ۲۰۲۰). بر این اساس، وظیفه‌ی دانشگاه‌ها نه‌تنها آموزش و توسعه‌ی مهارت‌های حرفه‌ای و دانش دانشجویان است بلکه ایجاد حس مسئولیت‌پذیری در آنان برای تلاش در جهت بهبود وضعیت جامعه و توسعه‌ی پایدار آن است. دانشجویان باید بیاموزند که چگونه خوب زندگی کنند و چگونه برای بهبود وضعیت جامعه‌ی خود و توسعه‌ی آن نیز تلاش کنند. به همین دلیل است که از دانشگاه توقع می‌رود که با آموزش‌های خود بتواند مسئولیت‌پذیری دانشجویان نسبت به اجتماع را نهادینه‌سازی کند. برای رسیدن به این هدف، دانشگاه‌ها باید با تمرکز بر تعاملات خود با جامعه، صنعت و محیط‌زیست خواسته‌های جامعه و سایر ملزومات اخلاقی مربوط به توسعه‌ی پایدار و همه‌جانبه‌ی جامعه را در چارچوب آموزش‌های اخلاقی درک و به دانشجویان ارائه دهد. هرچند این نکته قابل توجه است که ممکن است این آموزش‌ها تضمینی بر اجرای آن توسط دانشجویان در سطح اجتماع و در عمل نداشته باشد اما می‌تواند

¹De Ruyter *et al*² Jorge & Pena

به‌عنوان عامل افزایش‌دهنده‌ی احتمال وقوع، آن را افزایش دهد. در این مقاله سعی شده است که با مروری بر ادبیات موجود در زمینه‌ی آموزش اخلاق در دانشگاه‌ها و رویکردهای مرتبط با آن، به بررسی اثرگذاری این آموزش‌ها بر روی جنبه‌های مختلف اجتماعی و توسعه‌ی پایدار پرداخته شود. علاوه بر این، نقش دانشگاه‌ها در مورد تدوین و آموزش مفاهیم اخلاقی در مورد فناوری‌های نوظهور و بین‌رشته‌ای موردبررسی قرار گرفته و پیشنهادهایی برای آموزش و انتقال این مفاهیم اخلاقی در بستر دانشگاه ارائه شده است.

آموزش اخلاق و ایجاد آمادگی برای ایفای مسئولیت‌های اجتماعی

از دیدگاه فرهنگی، اجتماعی نهاد آموزش عالی ادامه‌دهنده‌ی راهی است که نظام آموزشی و تربیتی جوامع در جهت پرورش دانش‌آموختگان کاردان و آگاه برگزیده است. از جمله وظایف دانشگاه‌ها تربیت نیروی انسانی برای پذیرش نقش‌ها و مسئولیت‌ها به‌منظور حفظ جامعه و توسعه‌ی حیات اجتماعی و سیاسی و بر مبنای ارزش‌ها و آرمان‌های هر جامعه است. نیروهای متخصص تربیت‌شده در دانشگاه‌ها لازم است که هم از دیدگاه حرفه‌ای و هم در زمینه‌ی مهارت‌ها و اخلاق اجتماعی سرآمد جامعه‌ی خود باشد و از آن‌ها در راه تأمین نیازهای جامعه‌ی خود بهره‌گیرند؛ بنابراین امروزه میزان اثرگذاری در پرورش نخبگان و مسئولیت اخلاقی ناشی از آن در شخصیت اجتماعی دانش‌آموختگان، بسیار اهمیت دارد. در جوامعی که درصد قابل‌توجهی از جوانان، تحصیلات دانشگاهی دارند و در دوران جوانی، دورانی طلایی درک و پذیرش اصول اخلاقی، سال‌های زیادی را در محیط دانشگاه و در تعامل با اساتید و سایر دانشجویان قرار می‌گیرند، محیط دانشگاه می‌تواند یکی از بهترین و مناسب‌ترین جایگاه‌های آموزش اخلاق به‌صورت ایده‌آل و مؤثر باشد.

رابطه دانشگاه با جامعه

آموزش عالی با بازشناسی رو به رشد ویژگی‌های عصر کنونی و در جهت انجام همه‌ی وظایف خود به‌طور کامل، لازم است رابطه‌ای تنگاتنگ با جامعه داشته باشد. جامعه‌ای که آموزش عالی در جهت خدمت به آن قدم برمی‌دارد. برنامه‌های آموزش سطوح عالی در حال اتخاذ جهت‌های جدیدی هستند. آموزش به‌عنوان مفسر اصلی و انرژی‌دهنده به جامعه‌ی مدرن در حال پذیرش نقش مهمی است، به‌طوری‌که آموزش عالی روزبه‌روز بیشتر به کارگزار جامعه تبدیل می‌شود و از منظری گسترده و هوشمندانه به نیازهای افراد نزدیک‌تر می‌شود (پاتریشیا

ام کینگ و همکاران^۱، ۲۰۰۲). اگرچه تلاش‌هایی برای سازگارشدن برنامه‌های آموزش عالی با نیازهای اجتماعی از جمله بحث مسئولیت اخلاقی به عمل آمده است، هنوز واگرایی‌های گسترده‌ای وجود دارد. تغییرات جامعه در سال‌های اخیر بسیار شگفت‌انگیز بوده است در حالی که آموزش عالی به نسبت ایستا و ساکن باقی مانده است. آموزش عالی در برابر نیروهایی که تغییرات بنیادین را ایجاد می‌کند، مقاومت می‌کند. نتیجه‌ی این وضعیت ایجاد شکافی بزرگ بین نیاز اجتماعی و خدمات نهادی است. فلکسنر^۲ چالش میزان پاسخگویی آموزش عالی به تغییرات اجتماعی را به خوبی مطرح می‌کند. مطابق با نظر او، سازگاری بسیار آسان و ساده با تغییرات سطحی دیده می‌شود که هشداردهنده است (فلکسنر، ۱۹۹۴). حقیقت آن است که دانشگاه‌ها در بیشتر کشورها تغییر کرده‌اند اما آیا به اندازه‌ی کافی دچار تحول بنیادین شده‌اند یا به شیوه‌ای هوشمندانه اصلاح شده‌اند تا برای کسانی که در جامعه توسط افراد ناکارآمد به ناکجا هدایت می‌شوند بتوانند چون نهادی مؤثر و تحول‌آفرین عمل کنند؟ مسلم است که بایستی افراد بیشتری را در همه سطوح برنامه‌ی آموزشی به خصوص از منظر اخلاقی آموزش داد و بایستی الگوهای آموزشی به کار گرفته شوند که آن‌ها را مؤثرتر از گذشته برای پذیرش نقش‌های مسئولانه در جامعه‌ی مدرن آماده کنند. زمانی تصور می‌شد که دانشگاه‌ها باید دانش را حفظ کنند، انتشار دهند و به پیش ببرند. امروزه آن‌ها با مسئولیت‌های جدید و ویژه روبرو هستند. کم‌کاری در شناسایی و کوتاهی در عمل به این مسئولیت‌ها برای جامعه، ناگوار و فاجعه‌بار خواهد بود. طبق دیدگاه هالسی هیچ‌یک از نهادهای دیگر نمی‌توانند مانند نهادهای آموزش عالی چنین مشکلاتی را حل کنند زیرا هیچ‌یک از آن‌ها نهادی اندیشمند نیستند و حل مشکلات جامعه به اندیشه‌ی بدون جهت‌گیری و مستقل و انتقادی نیاز دارد که دانشگاه همچنان مرکز فکر مستقل و انتقادی به حساب می‌آید (هالسی^۳، ۱۹۵۲).

تعلیم ارزش‌ها

همه‌ی افراد جامعه چه در درون دانشگاه باشند و چه بیرون از آن، به چارچوبی اخلاقی نیاز دارند تا بر اساس آن زندگی کنند. در دوره‌ای که کودکان در کنار والدینشان زندگی می‌کنند،

¹ Patricia M.King *et al*

² Flexner

³ Halsey

خانواده و اعضای جامعه و معلمان، همگی در تربیت اخلاقی کودکان نقش ایفا می‌کنند. وقتی دانشجویان از محیط خانواده وارد دانشگاه می‌شوند و به جهانی نو از مسئولیت‌ها و آزادی قدم می‌گذارند، در نبود افرادی که مجموعه‌ای از ارزش‌ها را به دانشجویان برای هدایت در مسیر زندگی ارائه کرده‌اند، دانشگاه‌ها در شکل‌دهی خود ادراکی و آموزش اخلاقی به آنان کمک می‌کنند. مردم یک جامعه، منش و خود ادراکی خود را از همان ابتدای کودکی می‌آموزند و شکوفا می‌کنند که این رشد در هیچ نقطه‌ای از مسیر زندگی‌شان موقوف نمی‌شود. افراد در همه‌ی سنین همواره بر اساس آنچه در محیط‌شان می‌بینند و تجربه می‌کنند و به آن می‌اندیشند، به رشد و توسعه‌ی هویت خود می‌پردازند. همان‌طور که اعضای هیئت‌علمی اهداف و برنامه‌ی درسی خاص خود را دارند، کارشناسان امور تربیتی نیز باید اهداف مشابهی در خوابگاه‌ها و جلسات سامان‌دهی دانشجویان و میدان‌های ورزشی داشته باشند. برای داشتن جامعه‌ای متحد، نیاز به توجه و اهمیت دادن به تربیت منش دانشجویان در آموزش عالی است (پاتریشیا ام کینگ و همکاران، ۲۰۰۲). همان‌طور که لیکونا می‌گوید، آموزش در طول تاریخ همواره دو هدف بزرگ داشته است. کمک به هوشمندی افراد و کمک به نیک شدن آن‌ها (لیکونا، ۱۹۹۳). از همان ابتدا بر توسعه‌ی ظرفیت اندیشیدن شفاف درباره‌ی موضوعات اخلاقی و عمل منطبق بر آن تأکید شده است (وایتلی، ۱۹۸۲). این رسالت‌ها از پرورش استدلال و تعقل اخلاقی، از ذهن به اعمال دانشجویان تسری می‌یابد. متأسفانه در سال‌های اخیر به استدلال اخلاقی به‌مثابه‌ی قضاوت ارزشی و امری خارج از حوزه‌ی کاری نهادهای دانشگاهی نگاه می‌شود. کارشناسان امور تربیتی لزوماً ارزش‌هایشان را بر دیگران تحمیل نمی‌کنند بلکه با ارائه‌ی مجموعه‌ای از خط‌مشی‌ها دانشجویان را ترغیب می‌کنند تا مجموعه ارزش‌های خود را در جهت هدایت تصمیم‌گیریهایشان تدارک ببینند و این همان مسئولیت اخلاقی دانشگاه‌هاست.

تعریف منش بر اساس اصول اخلاقی و ارزش‌ها

منش به‌خودی‌خود هیچ ارزشی ندارد. امروزه بیشتر منش را با رفتارها و ارزش‌های مثبت مثل راست‌گویی و انصاف مرتبط می‌دانیم. ارزش‌های اخلاقی متشکل از باورها و نگرش‌هایی

¹ Lickona

² Whiteley

هستند که معطوف به مباحث درست و نادرست از منظر اخلاقی می‌باشند. به‌عنوان نمونه، ارزش‌های اخلاقی به عدالت و انصاف و مسئولیت اجتماعی می‌پردازند (آشمو و استار^۱)، ۱۹۹۱). بسیاری از افراد منش را درک تفاوت بین درست و نادرست می‌دانند درحالی که منش عبارت است از دانش شناخت مؤلفه‌های ارزش‌های نیک و میل به فراگیری آن‌ها و به دنبال آن عمل بر اساس ارزش‌ها به‌منظور انجام اعمال نیک (لیکونا، ۱۹۹۳). منش، نوع پیوند میان استدلال اخلاقی و کنش‌های اخلاقی را تعیین می‌کند. منش، پیوندی برقرار می‌کند بین آنچه برای فرد باارزش است و کنش‌هایی که در نتیجه‌ی این اصول انجام می‌شوند؛ اما چه کسی تعیین می‌کند که چه چیزی درست و چه چیزی نادرست است؟ همه انسان‌ها بر سر حقایق بنیادی معینی توافق دارند؛ بنابراین این حقایق به خط‌مشی‌های اخلاقی تبدیل می‌شوند که بین همه ما مشترک هستند (پوژمان^۲، ۱۹۹۰).

توسعه‌ی خود ادراکی اخلاقی و پاسخ به سؤالات بزرگ

بخش زیادی از رشد و توسعه‌ی فرد پس از ورود به دانشگاه صورت می‌گیرد. دانشجویان درباره‌ی خود ادراکی و کیستی خود در رابطه با دیگران تصمیم می‌گیرند. این تجربه‌اندوزی فرصت بررسی ارزش‌ها و یکپارچه‌سازی این ارزش‌ها در قالب هویتشان را به آن‌ها می‌دهد. در این زمان سؤالات بزرگی برای فرد مطرح می‌شود که کمک‌کننده‌ی آغاز درک و شکل‌دهی هویت اخلاقی آن‌هاست (پاتریشیا ام کینگ و همکاران، ۲۰۰۲).

استدلال اخلاقی در عمل

فرآیند استدلال اخلاقی منجر به درک از آنچه در چهارچوب استانداردهای معین فرد برای خودش است، می‌شود. کارشناسان امور تربیتی فرصت طرح سؤالات مهم و تحول‌آفرین در زندگی را از دانشجویان دارند؛ بنابراین برنامه‌ها و فعالیت‌های کمک‌کننده به دانشجویان را طرح‌ریزی می‌کنند تا دانشجو به آن ارزش‌ها فکر کند و بر اساس آن عمل کند. کارشناسان امور تربیتی انتظار دارند که دانشجویان آموزش‌دیده، تجارب را به نحو متفاوتی تفسیر کنند و نسبت به همتایانشان به درک متفاوت و یگانه‌ای برسند. لاورنس کولبرگ بر این معتقد است

¹ Ashmore & Starr

² Pojman

که قضاوت‌های اخلاقی دارای سه کیفیت هستند. تأکید بر ارزش به‌جای حقیقت، تأثیر بر شخص یا اشخاص، احساس لزوم انجام عمل (کلیبی^۱ و همکاران). رشد استدلال اخلاقی افراد (در مورد اصول و مبانی رفتار اخلاقی) طی یک سری مراحل صورت می‌گیرد. به عقیده‌ی کولبرگ، شش مرحله‌ی قابل‌شناسایی وجود دارد که می‌توان آن‌ها را در حالتی عام‌تر به سه سطح تقسیم کرد (بارگر^۲، ۲۰۰۰). هر سطح نشان‌دهنده‌ی رابطه‌ی متفاوتی بین خود و قوانین و انتظارات اجتماع است. استدلال و قضاوت اخلاقی برای رشد و توسعه‌ی افراد اهمیت دارد. خصوصاً در نهاد آموزش عالی که حس مسئولیت و آزادی بیشتری در آن است. کارشناسان امور تربیتی موظف‌اند که از نظریه‌ی رشد اخلاقی با هدف کمک به تربیت منش استوار در دانشجویان و تبدیل آن‌ها به اعضای مولد و سالم جامعه بهره‌گیرند. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که رشد استدلال اخلاقی دانشجویان طی سال‌های دانشگاه‌گرایش به بهبود دارد و همچنین زمینه‌های مختلف دانشگاهی با رشد قضاوت اخلاقی و با تولید رفتار اخلاقی رابطه دارند. توانایی دانشجویان دانشگاه در بنیان‌گذاری قضاوت اخلاقی خود بر پایه‌ی استدلال اخلاقی پساقراردادی را نمی‌توان از دیدگاه رشد شناختی صرفاً به بلوغ نسبت داد. باید به یاد داشت که رشد در یک بستر اتفاق می‌افتد و دانشگاه بستری عالی برای تحریک استدلال اخلاقی است (پاتریشیا ام کینگ و همکاران، ۲۰۰۲).

مسئولیت‌های اخلاقی دانشگاه‌ها

تحلیل اول: با توجه به اهمیت فزاینده‌ی آموزش عالی در زندگی امروزی، باید بدانیم که نقش مناسب دانشگاه‌ها در شکل‌گیری اخلاقیات اجتماعی چیست. از بسیاری جهات دانشگاه‌ها نهادهای متمایزی هستند اما مسئله‌ی نقش مناسب آن‌ها در شکل‌گیری اخلاقیات اجتماعی جنبه‌ای از مسئله‌ای کلان‌تر است. تأثیر دانشگاه بر اخلاقیات اجتماعی به درک این کمک می‌کند که چرا در سال‌های اخیر اخلاقیات تا این حد به میدان نبرد تبدیل شده است. گروه‌هایی که ادعاهای اخلاقی را مطرح می‌کنند، به دنبال جلب‌توجه دانشگاه‌ها هستند که نه‌تنها برای آن‌ها وجهه و جایگاهی در قلمروی اجتماعی دست‌وپا می‌کند بلکه صحنه‌ای برای مطرح کردن ادعاهایشان در عرصه‌های دیگر نیز فراهم می‌کند (پاتریشیا ام کینگ و همکاران، ۲۰۰۲).

¹ Colby

² Barger

تحلیل دوم: در این تحلیل برخی محدودیت‌های نقش دانشگاه در شکل‌دهی به اخلاقیات اجتماعی بیان می‌شود. دانشگاه مجوز عمل به اختیار برای مبادرت به عمل خیر ندارد و نیز ملزم به عمل در مقام وجدان جامعه نیست. هر نقشی که دانشگاه در شکل‌دهی به اخلاقیات اجتماعی داشته باشد باید در حین انجام مسئولیت‌های محدودتری ایفا شود. همین مسئولیت‌های محدود چشم‌انداز وسیعی را برای ایفای نقشی معنادار در حیات اخلاقی کشور فراهم می‌کند. شیوه‌ای که دانشگاه‌ها به مسئولیت‌هایشان عمل می‌کنند به خودی خود بخش مهمی از حیات اخلاقی جمعی ما را تشکیل می‌دهد. به علاوه، این شیوه اثر معناداری بر درک و رفتار اخلاقی دیگران دارد. آموزش دانشجویان روشی سنتی است که احتمالاً مهم‌ترین اثر اخلاقی را بر اخلاقیات جامعه به جای می‌گذارد. نسل‌های پیشین با یک درک اخلاقی مشترک به هم پیوند می‌خورند؛ اما در قرن گذشته با زوال اجماع اخلاقی نقش دانشگاه در حیطه اخلاق اجتماعی بسیار پررنگ‌تر از گذشته دیده شده است (پاتریشیا ام کینگ و همکاران، ۲۰۰۲).

نقش آموزش اخلاق در دانشگاه‌ها بر توسعه‌ی پایدار جوامع

از دیگر نقش‌های کلیدی دانشگاه‌ها می‌توان به نقش آن‌ها در توسعه‌ی پایدار جوامع اشاره کرد (بخاری^۱، ۲۰۱۷). نقش دانشگاه‌ها در انتقال و نهادینه کردن مفاهیم و ارزش‌های اخلاقی در زمینه‌های مختلف مانند رعایت اخلاق در زمینه‌های مختلف اجتماعی مانند رعایت حقوق شهروندان، رعایت حقوق حیوانات و محیط‌زیست و همچنین اخلاق حرفه‌ای نقش اساسی در توسعه‌ی پایدار جوامع داشته باشند. دانشگاه‌ها می‌توانند با تبیین مبانی اخلاقی هر یک از حقوق مطرح شده به صورت علمی و در فضایی آزاد و با تبادل نظر میان متخصصان در زمینه‌های مختلف علمی به روشن شدن جنبه‌های مختلف این حقوق و ارزش‌های اخلاقی کمک کنند. این امر باعث ایجاد آمادگی ذهنی دانشجویان با رویکردی مستدل و علمی برای رعایت این موازین و اخلاقیات در جامعه خواهد شد. علاوه بر این، با توجه به این که دانشگاه‌ها برای سالیان زیاد پرورش‌دهنده‌ی رهبران و تصمیم‌گیران جوامع در سراسر جهان هستند (لوزانو و همکاران^۲، ۲۰۱۳)، تمرکز بر آموزش اخلاق و ارزش‌های انسانی در دانشگاه‌ها می‌تواند تأثیر

¹ Bokhari

² Lozano et al

عمیق‌تری در این راستا بگذارد و شاید بتوان دانشگاه‌ها را به‌عنوان رهبران این امر در نظر گرفت به‌گونه‌ای که دانشگاه‌ها نقشی پیشرو و جلوتر از دولت‌ها در انتقال مفاهیم و ارزش‌های اخلاقی برای توسعه‌ی پایدار جوامع داشته باشند. دانشگاه‌های نسل سوم، ارتباط قوی‌تری با صنعت و جامعه خواهند داشت و با افزایش تأثیر جامعه‌ی علمی بر صنعت و اجتماع و این نقش دانشگاه‌ها در انتقال مفاهیم و اصول اخلاقی به جامعه و صنعت و تأثیر آن بر توسعه‌ی پایدار مسئله‌ی جدی‌تری خواهد بود (راد و همکاران، ۲۰۲۰). در واقع دانشگاه‌ها بر اساس آموزش اخلاق مرتبط با توسعه‌ی پایدار به دانشجویان از یک‌سو این مسائل را به‌صورت یک مطالبه‌ی عمومی درآورده و با استفاده از اجبار اخلاقی به تضمین اجرای این مسائل کمک می‌کنند و از سوی دیگر با استفاده از آموزش این نکات به مدیران آینده نیز نقش بسزایی در نهادینه شدن این نکات و افزایش ضمانت اجرایی آن می‌گردد.

نقش آموزش اخلاق در دانشگاه‌ها در مورد فناوری‌های نوظهور

توسعه‌ی سریع دانش و فناوری و فعالیت‌های مرتبط با آن، ارتباط تنگاتنگی با زندگی روزمره‌ی انسان‌ها دارد. این توسعه از یک‌سو تأثیراتی عمیق بر زندگی انسان دارد و از سوی دیگر باعث ایجاد مشکلاتی در زمینه‌های مختلف برای زندگی انسان شده است. یکی از مهم‌ترین مشکلات ناشی از این پیشرفت‌های فناوری، مسائل مربوط به حوزه‌ی اخلاق در جوامع بشری است. به دلیل شکل‌گیری پیشرفت‌های فناورانه با ماهیت بین‌رشته‌ای، تبیین و ایجاد اصول اخلاقی لازم برای استفاده از این فناوری‌ها نیازمند محیطی پویا همراه با تعامل افراد با تخصص‌های مختلف است. مواردی مانند رعایت حریم خصوصی و مسائل امنیتی ناشی از کاربرد فناوری‌های مرتبط با هوش مصنوعی و دادگان حجیم، مرزهای اخلاقی استفاده از فناوری‌های اصلاح ژن و مسئولیت‌های مربوط به سامانه‌های خودران از جمله فناوری‌های بین‌رشته‌ای مهمی است که تأثیر فراوانی بر جنبه‌های اخلاقی جوامع انسانی دارد (وانگ و یان^۱، ۲۰۱۹). بدیهی است که تنظیم و تبیین اصول اخلاقی لازم برای به‌کارگیری این موارد در جامعه تنها از عهده‌ی متخصصان اخلاق دینی، اجتماعی و یا متخصصان حوزه‌ی قوانین قضایی و اجتماعی ساخته نیست. در چنین شرایطی است که دانشگاه وظیفه دارد که نقش محوری خود را در گرد هم آوردن متخصصان علوم مختلف و مرتبط با این فناوری‌ها ایفا کند

¹ Wang & Yan

و با ایجاد کارگروه‌های تنظیم قوانین اخلاقی مرتبط با این فناوری‌ها، زمینه را برای استفاده از آن‌ها همراه با پیوست اخلاقی و فرهنگی آن فراهم آورد. در همین راستا با ورود به قرن ۲۱، تعداد زیادی از دانشگاه‌های جهان اقدام به ارائه و آموزش اخلاق مهندسی برای مدیریت و حل مسائل ذکر شده به دانشجویان خود نموده‌اند. این آموزش‌ها در کشورهای مختلف و بر اساس ارزش‌های جوامع هر کشور اختصاصی شده است و در قالب اخلاق علم، فناوری و مهندسی ارائه می‌شود. اخلاق علمی دربردارنده‌ی مسائل و امور مربوط به فعالیت‌های علمی و روابط بین اساتید و دانشجویان و از سوی دیگر روابط بین اساتید گوناگون با یکدیگر است. از سوی دیگر اخلاق پژوهشی، دربرگیرنده‌ی طیف وسیعی از امور، از طراحی آزمایش‌های علمی بر اساس سوژه‌های انسانی و غیرانسانی تا مسائل مربوط به چاپ دستاوردهای پژوهشی در انتشارات علمی است. با تمرکز بر این آموزش‌ها و نظارت جدی بر اجرای آن‌ها در دانشگاه‌ها می‌توان کمک شایانی به نهادینه شدن این مفاهیم در میان دانشجویان نمود تا در زمان انجام مطالعات در مورد فناوری‌های نوظهور و بررسی ملزومات استفاده از آن‌ها، ملاحظات اخلاقی مطابق با هر جامعه در آن لحاظ شده و موردتوجه قرار گیرد (پاتریشیا ام کینگ و همکاران، ۲۰۰۲).

نکاتی درباره‌ی آموزش مفاهیم اخلاقی در دانشگاه‌ها

اجرای آموزش اخلاق به صورت درس‌های سنتی و بر اساس روش‌های مرسوم گذشته و بر اساس بیان کلی اصول اخلاقی نمی‌تواند تأثیر زیادی بر روی دانشجویان بگذارد بلکه اجرای این آموزش به صورت کاملاً مصداقی و کاربردی به منظور بررسی جوانب نکات اخلاقی می‌تواند مثمر ثمر واقع شود. آموزش اخلاق با توجه به کارکرد خود در قرن جدید می‌تواند برای هر رشته‌ی تحصیلی به صورت تخصصی و مجزا برگزار شود و برای تدریس بخصوص در مورد فناوری‌های بین‌رشته‌ای باید از چندین متخصص از رشته‌های مرتبط برای آموزش نکات اخلاقی بهره جست. تدریس مفاهیم اخلاقی به صورت مصداقی و برای هر رشته به صورت تخصصی می‌تواند اثرات فراوانی در انتقال و تثبیت این اصول اخلاقی داشته باشد. علاوه بر این، برگزاری کلاس‌های آموزش اخلاق به صورت تعاملی و بیان نظرات دانشجویان به صورت آزادانه درباره‌ی مدینه‌ی فاضله‌ی اخلاقی موردنظر خود و بررسی تفاوت و شباهت‌های آن با نظر افراد مختلف و بررسی راهکارهای پیشنهادی هرکدام از آنان برای رسیدن به این هدف می‌تواند تأثیری ماندگار در ذهن دانشجویان نسبت به مسائل اخلاقی در جامعه داشته باشد. اطلاع یافتن از تفاوت‌های دیدگاهی نسبت به مسائل اخلاقی نیز به عنوان یکی دیگر از

جنبه‌های مفید برگزاری کلاس‌ها بدین روش است که باعث می‌گردد افراد به این حقیقت واقف شوند که گاهی برخی رفتارهای غیراخلاقی ناشی از آگاهی نداشتن فرد به ماهیت آن عمل و به صورت ریشه‌ای ناشی از آموزش ندیدن افراد مختلف است. در رهگذر درک و پذیرش این نکته، افراد می‌توانند با سعی صدر و عطوفت بیشتر نسبت امر به معروف و نهی از منکر در مورد مسائل اخلاقی برخورد نمایند. از سوی دیگر، بیان جامعه‌ی ایده‌آل اخلاقی ذهنی هر فرد باعث می‌شود زنجیر مشکلات و موانع زیستن در چنین جامعه‌ای از پای تصور دانشجویان بازگردد و آنان این امکان را بیابند که بتوانند با قوه‌ی خیال خود، جامعه‌ی اخلاقی موردنظر خود را تصور و بر اساس آن، نوع رفتار خود را در این جامعه تصور و شبیه‌سازی نماید. از این رهگذر دانشجویان خواهند آموخت که زندگی در مدینه‌ی فاضله‌ی اخلاقی متصور خود را مستقل از دیگران و در هر لحظه از زندگی خود می‌توانند آغاز کنند. بومی‌سازی اخلاق علمی با تکیه بر هنجارها و ارزش‌های هر منطقه نیز نکته‌ای است که باید در آموزش اخلاق مدنظر قرار گیرد. بدیهی است ارائه و آموزش این موارد هماهنگ با هنجارها و ارزش‌های هر منطقه به پذیرش و کاربردی شدن آن کمک شایانی می‌کند. یکسان بودن اصول اخلاقی در عین تنوع مصداقی آن‌ها می‌تواند یکی از دلایل ضرورت این امر باشد. گاهی آموزش نکات اخلاقی با استفاده از ارزش‌های والای موردپذیرش در یک جامعه اثرگذاری بیشتری به نسبت آموزش صرف این نکات خواهد داشت. امروزه با گسترش فناوری‌های ارتباطی از یک سو و افزایش جمعیت دانشجویان در دانشگاه‌ها از سوی دیگر، تعاملات مبتنی بر ابزارهای ارتباطی نوین مانند ویدئو کنفرانس و شبکه‌های اجتماعی شکل گرفته است. با در نظر گرفتن امتیازات این نوع تعاملات، در گذشته به دلیل وجود تعاملات نزدیک‌تر با اساتید و وجود وابستگی‌ها و ارتباطات بیشتر در بین دانشجویان و اساتید، اثرگذاری دانشجویان بر یکدیگر و اثرپذیری آن‌ها از اساتید در حوزه‌های اخلاقی بیشتر بوده است. به نظر می‌رسد افزایش ارتباطات و تعاملات رودررو و شرکت در فعالیتهای اجتماعی مشترک میان اساتید و دانشجویان می‌تواند تأثیر بسزایی در انتقال این مفاهیم به صورت عمل‌گرایانه باشد. بدیهی است که برای نیل به این هدف اساتید دانشگاه‌ها علاوه بر این که در انتقال دانش دانشگاهی برجسته و ماهر هستند، باید آراسته به ارزش‌های اخلاقی و متعهد به این اصول در زندگی حرفه‌ای و شخصی خود باشند.

نتیجه‌گیری

بررسی‌های انجام‌شده در این مطالعه نشان داد که پس از دوران افول اخلاق در جوامع غربی و پس از تجربه‌ی دوران رقابت بر اساس سود آفرینی و افزایش تولید به هر قیمت ممکن، در سال‌های اخیر تقاضا برای بازگشت اخلاق به مناسبات صنعتی و تجاری بالا رفته است. مردم در جوامع مختلف به دنبال حاکمیت مفاهیم اخلاقی در زمینه‌های مختلف مانند حفظ حقوق بشر، حقوق حیوانات و محیط‌زیست در توسعه‌ی جوامع به‌منظور رسیدن به یک توسعه‌ی پایدار و متقارن هستند. علاوه بر این، جوامع بشری خواستار نقش‌آفرینی اجتماعی شرکت‌های تجاری نسبت به جوامع خود در راستای محرومیت‌زدایی و فراهم آوردن شرایط حیات مناسب برای همه‌ی افراد حاضر در یک اجتماع و بر اساس اصول اخلاقی هستند. از سوی دیگر، مواجهه با فناوری‌های نوظهور مانند هوش مصنوعی، فناوری‌های مرتبط با تغییرات یا اصلاحات ژنتیکی و استفاده از دادگان انبوه حاصل از دنیای مجازی باعث شده تا تقاضاهای گسترده و به حقی در راستای حفظ حریم شخصی و رعایت اصول اخلاقی در مورد استفاده از آن‌ها در جوامع شکل گیرد. با توجه به موارد ذکر شده، دانشگاه‌ها به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مراجع ذی‌صلاح در مورد آموزش و نهادینه‌سازی اصول اخلاقی، مورد رجوع افراد مختلف قرار گرفته‌اند. به همین دلیل است که نقش دانشگاه و آموزش‌های اخلاق محور به‌صورت قابل‌توجهی مورد توجه جوامع صنعتی و توسعه‌یافته و یا در حال توسعه قرار گرفته است. در این راستا از دانشگاه‌ها انتظار می‌رود که به‌صورت بومی و مصداقی و بر اساس ارزش‌ها و قوانین هر منطقه و به‌منظور نهادینه‌سازی اخلاق، از آموزش نکات اخلاقی به دانشجویان سطوح مختلف غفلت نکنند.

منابع

1. Ashmore, R. B., & Starr, W. C. (1991). *Ethics across the curriculum: The Marquette experience*.
2. Barger, R. N. (2000). A summary of Lawrence Kohlberg's stages of moral development. *University of Notre Dame*. Retrieved on August, 12, 2006.
3. Bokhari, A. A. H. (2017). Universities' Social Responsibility (USR) and Sustainable Development: A Conceptual Framework. *SSRG International Journal of Economics and Management Studies (SSRG-IJEMS)*, 4(12), 8-16.
4. Colby, A., Kohlberg, L., & Kauffman, K. (1987). Theoretical introduction to the measurement of moral judgment. *The Measurement of Moral Judgment*, 1, 1-35.
5. De Ruyter, D., & Schinkel, A. (2017). Ethics education at the university: From teaching an ethics module to education for the good life. *Bordón. Revista de Pedagogía*, 69(4), 125-138.
6. Flexner, A. (1994). *Universities: American, english, german*. Transaction publishers.
7. Halsey, J. H. (1952). Higher education's appalling responsibilities. *Educ.*

- Rec*, 33, 217–227.
8. Jorge, M. L., & Peña, F. J. A. (2014). Determinants of corporate social responsibility and business ethics education in Spanish universities. *Business Ethics: A European Review*, 23(2), 139–153.
 9. King, P. M., & Mayhew, M. J. (2002). Moral judgement development in higher education: Insights from the Defining Issues Test. *Journal of moral education*, 31(3), 247–270.
 10. Lickona, T. (1993). The return of character education. *Educational Leadership*, 51(3), 6–11.
 11. Lozano, R., Lukman, R., Lozano, F. J., Huisingh, D., & Lambrechts, W. (2013). Declarations for sustainability in higher education: becoming better leaders, through addressing the university system. *Journal of Cleaner Production*, 48, 10–19.
 12. Pojman, L. (1990). *Discovering right and wrong*. Belmont, CA: Wadsworth.
 13. Rad, H. F., Parsa, A., Shahi, S., & Bahrami, M. (2020). University Social Responsibility and Organizational Factors for Their Implementation. *FWU Journal of Social Sciences*, 14(3).
 14. Wang, Q., & Yan, P. (2019). Development of Ethics Education in Science and Technology in Technical Universities in China. *Science and Engineering Ethics*, 25(6), 1721–1733.
 15. Whiteley, J. M. (1982). *Character Development in College Students* (Issue v. 2). Character Research Press. <https://books.google.com/books?id=-vntAAAAMAAJ>